

ТВОРЧІ ПОТЕНЦІЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ В РОЗВИТКУ ПІЗНАННЯ І МИСЛЕННЯ

Автор аналізує творчі можливості інтерпретації в гуманітарному пізнанні. Показано інтерпретації у виявленні сутності історичного та культурного процесу. Підкреслюється вплив інтерпретації та розвиток творчого мислення.

Ключові слова: інтерпретація, мислення, символ, культура, соціальність, цілераціональність, метод, творчість.

Автор анализирует творческие возможности интерпретации в гуманитарном познании. Показана роль интерпретации в достижении сущности исторического и культурного процесса. Подчеркивается влияние интерпретации на развитие творческого мышления.

Ключевые слова: интерпретация, мышление, символ, культура, социальность, целерациональность, метод, творчество.

The authors analyze creative possibilities of interpretations in humanitarian cognition. We show interpretations through identifying the essence of the historical and cultural process. The influence of interpretation and the development of creative thinking are emphasized.

Key words: interpretation, thinking, symbol, culture, sociality, goal-rationality, method, creativity.

Досвід інтерпретації як способу реалізації творчих інтенцій мислення є фундаментальним методом роботи з текстами як знаковими системами в гуманітарному пізнанні. Текст як форма дискурсу відкритий для безлічі смислів, що існують у системі соціальних комунікацій і мислення. Він постає в єдності явних і неявних значень, буквальних і прихованих смислів. Відповідно, гуманітарні тексти мають яскраво виражену знаково-символічну природу, із закономірністю допускають інтерпретацію, яка формує процес мислення залежно від формальної або змістовної специфіки текстів.

В XIX столітті перехід від окремих тлумачень до загальної теорії розуміння викликав інтерес до питання про множинність типів інтерпретації, представлених у всіх гуманітарних науках. Були виділені граматична, психологічна й історична інтерпретації (Ф. Шлейєрмахер, А. Бек, Дж.Г. Дройзен), обговорення суті й співвідношення яких стало предметом представників гуманітарних дискурсів. Граматична інтерпретація здійснювалася

стосовно кожного елемента мови, самого слова, його граматичних і синтаксичних форм в умовах часу й обставинах застосування. Психологічна інтерпретація повинна була розкривати уявлення, наміри, почуття того, хто повідомляє, викликані змістом повідомлюваного тексту. Історична інтерпретація допускала включення тексту в реальні відносини й обставини.

Особливої уваги заслуговує проблема історичної інтерпретації, поставлена Е. Кассіроером у його лекціях з філософії й культури. Він відзначає, що історик не є простим оповідачем, який складно розповідає про події минулого. Він не літописець, а відкривач та інтерпретатор минулого, що не стільки оповідає, як реконструює минуле, «вдихає» у нього нове життя. Позначити цей метод і вказати на його особливі властивості досить важко, без точного і ясного визначення термін «інтерпретація» залишається досить двозначним. Існує різниця між різними способами інтерпретації й тими її різновидами, які характерні для історика, що є однією з найбільш складних проблем теорії пізнання і мислення, що потребує ретельного аналізу. Напрямок такого аналізу для Е. Кассіра ясный: «Без історичної герменевтики, без мистецтва інтерпретації, яке містить історія, людське життя стало б збідненим. Воно звелось б до одиничного моменту часу, воно більше не мало б минулого і, отже, у нього не було б і майбутнього, тому що знання минулого й знання майбутнього тісно пов'язані одне з одним» [3, с. 131].

Не приймає спрощено-лінійну позицію «історія – хроніка, оповідання» також італійський мислитель Б. Кроче, який багато розмірковував над проблемами філософського й історичного пізнання. Він не визнає тієї «філософії історії», яка прагне знайти кінцеві *причини й цілі* історичного розвитку. Сама філософія як «наука про дух» постає для нього «абсолютним історизмом», а історія тотожна філософії, оскільки неможлива без філософських категорій, у першу чергу без категорій «одиничного» й «загального». Для Б. Кроче усяка справжня історія є історія сучасна, і вона така саме тому, що, як кожний духовний акт, перебуває поза часом, поза минулим і майбутнім. Минуле виникає тоді, коли сучасні події викликають в історика інтерес до фактів минулого; ми пізнаємо ту історію, яку важливо знати в цей момент, сьогодні, тепер [4, с. 17]. Зауважимо, що філософ не розглядає саму інтерпретацію як таку, але по суті увесь час говорить про неї в інших термінах (тлумачення, псевдо історія, критичне осмислення та інші). Основний принцип – визнання активної розумової, духовної ролі творчої, моральної особистості в розвитку й пізнанні історичного, у його розумінні й тлумаченні. Істинними джерелами, елементами історичного синтезу є не тільки документи й критика, а життя й мислення; вони закладені усередині історії, всередині синтезу, як ними створені й такими, що їх творять. Хроніка подій залишається «мертвим» підготовчим матеріалом, а

наукою стає тільки знання як інтерпретація, здійснена на основі осмислення істориком своєї системи цінностей.

Відповідно до своєї концепції Б. Кроче розуміє й тлумачення фактів. «Факт, з якого діється історія, повинен жити в душі історика, або ж (користуючись історичним лексиконом) історик повинен мати у своєму розпорядженні зрозумілі документи. А якщо цей факт супроводжується тлумаченням, переказом і осмисленням, це лише збагачує його, але сам факт у жодному разі не втрачає своєї значимості, ефекту своєї присутності. Те, що раніше було тлумаченням, оцінкою, тепер стало фактом, «документом» і, у свою чергу, підлягає тлумаченню й оцінці» [4, с. 9]. Таким чином, підкреслюються два моменти: присутність, збереження самого факту як такого й після його певного тлумачення, а з іншого боку, – тлумачення й оцінка самі стали фактом і підлягають новій інтерпретації й критичному осмисленню.

З постулату про те, що всяка справжня історія є історія сучасна, витікає необхідність активної інтерпретативної позиції мислячого історика (конкретного вираження мислячого духу), що народжує розуміння й тлумачення слідів минулого життя, пам'ятників, документів. Інтерпретація минулого в термінах сьогодення, під впливом імпульсів сучасності, визначається активними внутрішніми причинами, «які воскрешають» минуле, а сама «зміна забуття в історії є відродженням не чого іншого, як життєвого ритму духу», що творить історію й утворений нею. Для італійського мислителя історія-тексту й історія-події немовби ототожнюються, оскільки все це – події духу, а «сам дух і є історія». Разом з тим, розмірковуючи про «псевдоісторії», він розрізняє її достовірні й раціональні і недостовірні й ірраціональні форми, у які включає «філологічну» й «поетичну» історії. Тим самим він розглядає в цьому випадку певні типи історичних *текстів* і, відповідно, різні прийоми інтерпретації історичних подій. Філологічна історія і відповідний спосіб інтерпретації зводиться ним «до злиття багатьох книг або їхніх частин у нову книгу». Звідси переконання, що «виклад або процитований документ і є справжній ґрунт істини». «Непраота» філологічної історії полягає не в самому складанні або переписуванні хронік, а в «претензії» творити історію за допомогою тлумачень і документів, в «прийнятті на віру» – а не в критичному осмисленні, у правдоподібності – а не в істині. Філологічній історії властиве індиферентне відношення до істини, її інтерес позаісторичний, що не виходить за межі чистої філології; вона шукає вірогідність не усередині себе, а в авторитеті. Історія створюється як «чисто вчена вправа (всі вони, по суті, рухаються по колії, заданій шкільним твором, призначеним для придбання навиків дослідження, тлумачення й викладу)...» [4, с. 21].

Можна припустити, що «вихід до життя», подолання «холодного відсторонення» відбувається в тому випадку, якщо історик здійснює інтерпретацію на основі почуття «любові» або «ненависті» у всіх їхніх проявах і відтінках. Історія з'являється в біографіях, у діяннях великих героїв, полководців, королів, або в їхніх сатиричних портретах. Для Б. Кроче це – «дефектна форма історії», або *поетична історія*, у якій «зацікавленість думки підміняється зацікавленістю почуття, а логічна послідовність – *естетичною*» [4, с. 22]. Для такого виду інтерпретації автор виявляє дві проблеми – необхідність «перетворити цінності почуття в цінності думки», а також визначити роль фантазії й критично осмислити існуючу в деяких істориків «методологічну теорію фантазії». Критерій цінності почуття не може бути визначальним принципом історії, почуття – це вираження життя, «ще не приборкане думкою», це, скоріше, поезія ніж історія. Остання являє собою історію духу, і тому головна цінність історії – цінність думки, мислення.

В історичній інтерпретації реконструюючи та інтегративну роль відіграє фантазія, яка необхідна при викладі живого сприйняття подій і подолання «сухої критики». «Фантазія, дійсно необхідна історикові, невіддільна від історичного синтезу, вона являє собою фантазію усередині мислення й заради мислення, повідомляє йому конкретність, адже мислення не абстрактний процес, а відношення й оцінка, не розпливчастість, а визначеність» [4, с. 25]. Він не заперечує також і ролі поезії самої по собі, «вплетеної в тканину історичного оповідання»; але якщо це поетична історія, то виникає необхідність «злегка переосмислити тексти», поповнити факти переживаннями й знаннями. І виникає неминуче перекручування, поетична історіографія здобуває риси псевдо історії. У справжній історії в ході інтерпретації подій і думок необхідно позбутися міфів, кумирів, симпатій, антипатій і звернутися до єдиної проблеми – проблеми Духа, або Цінності – Культури, Цивілізації, Прогресу, на які будемо дивитися «нероздвоєним зором думки». Виокремлюються також ще два види інтерпретації історії – це *риторична*, або *практична історія*, що призначалася або для навчання за допомогою прикладів, або для проповіді чеснот, ознайомлення із суспільними інститутами. Друга – так звана *тенденційна історія*, практична мета якої чітко сформульована, на відміну від поетичної історії, але не нав'язана ззовні. Найчастіше вона змішує поетичну й практичну «виховну» історію, що переважає, наприклад, в «партійних історіях» з їх не стільки поетичністю, скільки розрахунком [5, с. 300-301].

Критично розглянувши різні види історичної інтерпретації, Б. Кроче підсумовує, що реформувати в історії нема чого в тому розумінні, що не потрібно створювати «нову форму історії», або «справжню історію». Вона завжди була і є – жива, сучасна. Але одночасно в історії все підлягає

реформуванню, тому що в кожний новий момент народжуються нові факти й проблеми, триває самовдосконалення і виникає потреба його осмислення. Іншими словами, «в історії абсолютно нема чого реформувати в *абстрактному* плані й абсолютно все потрібно реформувати в плані *конкретному*» [4, с. 31]. Напрямок цього реформування Б. Кроче бачить у коректному вирішенні співвідношення загального й одиничного, індивідуалізованого в історії, оскільки історія – це мислення про загальне у його конкретності; взаємопроникнення знання й розуміння; подолання традиційної «філософії історії», орієнтованої на природничі науки, причинність, детермінізм; злиття, тотожності філософії й історії, що живить кожну з них; нарешті, створення «гуманістичної історії», яка займається людиною й тому досяжна для її розуму, осмислення і раціональних пояснень. Безумовно, ці фундаментальні ідеї Б. Кроче, в першу чергу стосовно розуміння природи самої історії, мають евристичний потенціал.

Проблема ціннісної інтерпретації фундаментально розроблялася Г. Ріккертом і М. Вебером. Теорія цінностей Г. Ріккерта включає ряд моментів, значимих для розуміння ціннісних моментів інтерпретації в науках про культуру й історичне знання. Безумовно, розуміння особливостей цього виду інтерпретації безпосередньо залежить від осмислення природи цінностей. Філософ виходить із того, що цінності – це «самостійне царство», яке не відноситься ні до області об'єктів, ні до області суб'єктів, а світ складається з дійсності й цінностей. Ця ідея приводить Г. Ріккерта до важливого положення – необхідності розрізняти філософію оцінок і філософію цінностей. «Філософія оцінок не є філософією цінностей, навіть і тоді, коли себе так називає. ...Неможливою постає спроба вивести із загальної природи оцінюючого суб'єкта матеріальне різноманіття цінностей, а тим часом знання всього різноманітного смислу цінностей особливо важливо для філософії, оскільки тільки на підставі цього знання можна виробити світогляд і знайти в процесі осмислення тлумачення смислу життя» [6, с. 464].

Визнання самостійного світу цінностей – це метафорично виражене прагнення зрозуміти, ствердити об'єктивну природу цінностей, спосіб вираження незалежності від повсякденної оцінюючої діяльності суб'єкта, що залежить, зокрема, від виховання, смаку, звичок, недоліку інформації. Цінності – це феномени, сутність яких складається в значимості, а не у фактичності; вони виявлені в культурі, її благах, де відкристалізувалася множина цінностей. Відповідно, філософія як «теорія цінностей» вихідним пунктом повинна мати не оцінюючого індивідуального суб'єкта, а справжні об'єкти – різноманіття цінностей у здобутках культури. Виявляється особлива роль історичної науки, що вивчає процес кристалізації цінностей у благах культури, і, лише

досліджуючи історичний матеріал, філософія зможе підійти до осмислення світу цінностей.

Отже, Г. Ріккерт вийшов на осмислення проблем значення, смислу, розуміння й тлумачення в контексті власної філософської теорії цінностей. Він визнає необхідність не тільки поняття «чистої цінності», але й поняття оцінюючого, активного, думаючого суб'єкта. Однак «поняття цього суб'єкта розуміється нами як поняття смислу: для нас, отже, мова може йти тільки про суб'єктивоване тлумачення смислу, але ніколи не про суб'єктивоване розуміння дійсності» [4, с. 477]. Тим більше, філософія завжди прагнула до тлумачення смислу не тільки окремих сторін життя, але й до проникнення в загальний сенс життя в цілому.

Для виявлення особливостей ціннісної інтерпретації мають ідеї Г. Ріккерта про розрізнення «наук про природу» й «наук про культуру (дух)» з використанням генералізуючого й індивідуалізуючого методів. Якщо врахувати, що завдяки принципу цінності можливо відрізнити культурні процеси від явищ природи з погляду їхнього наукового розгляду, то, відповідно, що історично-індивідуалізуючий метод може бути названий методом *віднесення до цінності*, на протигагу генералізуючому методу природознавства, який встановлює закономірні зв'язки, але ігнорує культурні цінності й віднесення до них своїх об'єктів.⁷⁶ Однак у «Філософії історії» Г. Ріккерт спеціально обмовляє, що «генералізуюче розуміння дійсності» (тобто інтерпретація) зовсім не передбачає існування у світі рівності і повторення. Таке розуміння має практичне значення, оскільки вносить певний порядок у розмаїття дійсності, створює можливість орієнтації в ній. Але розбіжність методів і наук – відносна, і навіть «чисто формальна, тому що будь-який об'єкт може бути таким, що розглядається з погляду обох методів: генералізуючого або індивідуалізуючого» [7, с. 93]. Стверджуючи, що філософія історії має справу саме із цінностями, виходячи з логіки історії, Г. Ріккерт дає свого роду типологію цінностей у цій області знання. До них належать цінності, на яких «ґрунтуються форми й норми емпіричного історичного пізнання; по-друге, це цінності, котрі як принципи історично істотного матеріалу конституують саму історію; і по-третє, нарешті, – це цінності, які поступово реалізуються в процесі історії» [7, с. 203].

Проблему співвідношення інтерпретації й цінностей розглядає також М. Вебер, слідуючи ріккертівській ідеї «теоретичного віднесення до цінностей», його відмінності від практичної оцінки, сполучаючи ці проблеми з герменевтичними поняттями «тлумачення», що інтерпретує розуміння, інтелектуальної інтерпретації, істотно поглиблюючи розуміння проблеми у зв'язку із введенням поняття «цілерациональності», а також розробляючи

концепцію «розуміючої соціології» з особливим типом інтерпретації – інтерпретації *поведінки й дії* людини. Для М. Вебера тлумачення мовного «смислу» тексту й тлумачення його з значенні «ціннісного аналізу» – логічно різні акти. При цьому винесення «ціннісного судження» про конкретний об'єкт не може бути прирівняне до логічної операції підведення під родове поняття. Воно лише означає, що інтерпретуючий займає певну конкретну позицію й усвідомлює або доводить до свідомості інших неповторність та індивідуальність даного тексту. Інтерпретація, або осмислення, може йти у двох напрямках: ціннісної інтерпретації й історичного, тобто каузального, тлумачення. Для історичних текстів значиме розходження ціннісної й каузальної інтерпретації, оскільки співвіднесення із цінністю лише формулює завдання каузальному дослідженню, стає його передумовою, але не повинно підмінювати саме виявлення історичних причин [5, с. 307].

Існують різні можливості ціннісного співвіднесення об'єкта, при цьому відношення до нього не обов'язково повинне бути позитивним. М. Вебер ставить проблему співвідношення інтерпретації, норм мислення й оцінок. Якщо інтерпретація потрібна нормам мислення, прийнятим у тій чи іншій доктрині, то це змушує приймати певну оцінку в якості єдино «науково» допустимої в подібній інтерпретації. Як, наприклад, в класичній філософії, де мова йде про методи (норми) мислення. Однак у цьому випадку «об'єктивно значима «оцінка» об'єкта (тут логічна «правильність» класичних норм мислення) зовсім не обов'язково є метою інтерпретації; а вже там, де мова йде не про «норми», а про «культурні цінності», це, безумовно, було б завданням, що виходить за межі інтерпретації» [2, с. 32].

Таким чином, у М. Вебера інтерпретація впливає на самого інтерпретатора, містить пізнавальну цінність, розширює «духовний обрій», підвищує інтелектуальний, естетичний і етичний рівні мислячого інтерпретатора, робить його «душу» як би більш відкритою до «сприйняття цінностей». Інтерпретація твору робить такий же вплив, як він самий; саме в цьому значенні «історія» постає як «мистецтво», а «науки про дух» – як суб'єктивні науки, і в логічному сенсі мова тут уже йде не про «історичне дослідження», а про «мисленнєву обробку емпіричних даних» [2, с. 33].

Для теорії інтерпретації в цілому й виявлення специфіки ціннісної інтерпретації представляє інтерес здійснене М. Вебером тонке розрізнення різних видів і форм інтерпретації. Це – розрізнення тлумачення мовного, лінгвістичного смислу тексту (як попередня робота для наукового використання матеріалу джерела), і тлумачення його духовного смислу; в іншому випадку – це історичне тлумачення й тлумачення як ціннісний аналіз, що стоїть взагалі поза якими б то не було зв'язками з історичним пізнанням.

Ціннісний аналіз, розглядаючи об'єкти, відносить їх до «цінності», не залежної від якого б то не було чисто історичного, *каузального* значення, що перебуває за межами історичного. Це розходження постає як розходження ціннісної й каузальної інтерпретації, яке вимагає пам'ятати, що об'єкт цієї «ідеальної цінності» історично обумовлений; безліч нюансів і виражень думки виявляться незрозумілими, якщо нам не відомі загальні умови: суспільне середовище, історичний період, стан проблеми – все те, що має причинне значення для листів або наукової праці. Таким чином, «той тип «тлумачення», що визначений як ціннісний аналіз, указує шлях іншому, «історичному», тобто визначальному «тлумаченню» [2, с. 36].

Проблема розуміння і мислення вирішується М. Вебером у зв'язку із цілераціональною дією. Цілераціональність виникає як методичний засіб аналізу й інтерпретації дійсності, але не як онтологічне трактування раціональності самої дійсності. Цей метод доповнюється ціннісно-раціональним підходом, що інтерпретує вчинки того, хто діє у відповідності зі своїми релігійними, етичними й естетичними переконаннями, обов'язком, а також значимістю справи. У порівнянні з абсолютно раціональним характером ідеального типу – операціональної дії – тут виникають суб'єктивно-іраціональні елементи емпіричної природи. Соціальні дії можуть бути також інтерпретовані й осмислені через актуальні афекти й почуття, а також через прихильність традиції або звичці. У цьому випадку типи дії тільки відносно раціональні. Разом з тим вказані значимі типи інтерпретації соціальних дій людини як ідеальні типи не вичерпують усієї різноманітності інтерпретацій людської поведінки.

В даному контексті постає проблема «очевидності» інтерпретації, адже всяка інтерпретація, як і наука взагалі, прагне до «очевидності». Очевидність розуміння може бути за своїм характером або раціональною (тобто логічною або математичною), або – як результат співпереживання й впочування – емоційною. Раціональна очевидність властива тій дії, яка може бути повністю доступною *інтелектуальному* розумінню й осмисленню у своїх навмисних смислових зв'язках. Найбільше раціонально зрозумілі, тобто тут безпосередньо й однозначно інтелектуально осмислені, насамперед, смислові зв'язки, які виражені в математичних або логічних положеннях. ...Будь-яке тлумачення подібної раціонально орієнтованої цілеспрямованої дії володіє – з погляду розуміння використаних *засобів* – вищим ступенем очевидності» [1, с. 570]. Найбільшою очевидністю відрізняється цілераціональна інтерпретація, однак із цього не виходить, що, наприклад, соціологічне пояснення ставить своєю метою раціональне осмислення. М. Вебер приймає до уваги той факт, що в поведінці людини істотну роль відіграють іраціональні за своєю метою афекти

й емоційні стани, і, відповідно, цілераціональність слугує для соціології «ідеальним типом» і, насамперед, дає можливість оцінити ступінь ірраціональності дії. Розмаїтість думок в інтерпретації відповідають конкретним історичним фактам і представляють цілісну картину. Можливий критичний аналіз і порівняння інтерпретацій, оскільки їхні межі цілком помітні, розбіжності не надмірні й визначаються специфічним «місцем розташування» інтерпретатора. Позиції, з яких народжуються інтерпретації, рівноправні в тому розумінні, що мають пізнавальну цінність, яку можна визначити з погляду «більш глибокого проникнення» в об'єкт, який інтерпретується.

Розглянуті ідеї про інтерпретацію як умову нового мислення знаходять своє застосування й розвиток у багатьох роботах, які стосуються методології наук про культуру й проблему цінностей. Проблема інтерпретації включена в контекст конвенцій і комунікацій, методологію побудови соціальної теорії на принципах моральної філософії. В цій сфері знання сама «концепція раціональності» повинна бути інтерпретована в більш вузькому значенні для пошуку більш ефективного засобу для досягнення певних цілей. При розробці тієї або іншої концепції виникає проблема «філософськи кращої інтерпретації», і питання про можливість вирішення того, яка інтерпретація є найбільш сприятливою. Змінюючи наші судження й підкоряючи їх принципам, ми знаходимо таку інтерпретацію вихідного стану, що виражає мисленнєві умови й принципи, належним чином відкоректовані й адекватні ситуації. Обґрунтування теорії – це справа взаємної підтримки багатьох підходів, а різні мисленнєві інтерпретації складаються в один узгоджений погляд.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Вебер М. Критические исследования в области наук о культуре / М. Вебер // Культурология. XX век. Антология. – М.: Юрист, 1995. – С. 11-86.
3. Кассирер Э. Лекции по философии и культуре // Культурология. XX век. Антология. – М.: Юрист, 1995. – С. 113-148.
4. Кроче Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. – М., 1998. – 192 с.
5. Микешина Л.А. Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания / Л.А. Микешина. – М.: «Канон», 2009. – 560 с.
6. Риккерт Г. Философия жизни / Г. Риккерт. – К.: «Ника-Центр», 1998. – 505 с.
7. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт. – М.: Республика, 1998. – 413 с.